

Apjir/ e-ISSN: 2602-2893

Cilt: 7, Sayı: 3, 2023, ss. 358-374/ Volume: 7, Issue: 3, 2023, pp. 358-374

Journal homepage: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/apjir>

ARAŞTIRMA MAKALESİ/RESEARCH ARTICLE
YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK
ÇAĞRISI

Ali BİLGENOĞLU

Dr. Öğr. Üyesi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, İktisat Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Siyasi Tarih
Anabilim Dalı, Aydın
Assist. Prof. Dr., Aydın Adnan Menderes University, Faculty of Economics, Department of International Relations, Political
History, Aydın/Turkey
ali.bilgenoglu@adu.edu.tr
orcid.org/0000-0002-9097-1737
ror.org/03n7yzv56

Öz

İmparatorluktan Cumhuriyete geçiş süreci hiç kuşku yok ki modern Türk tarihinin en kritik dönemidir. Son dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet devrinin son derece üretken bir mütefekiri olarak Ömer Rıza hem çöküşe hem de dirilişe şahitlik etmiş; bu sancılı sürecin tüm boyutlarına vakıf olmuş kıymetli bir yazardır. Gerek Mısır ve Türkiye basınında yayımlanmış siyasi makaleleri gerekse telif ve tercüme eserleri göz önüne alındığında bunu sağlıklı bir şekilde gözlemleyebilmek mümkündür. Modern Osmanlı-Türk İslamcı düşüncesinin önemli isimlerinden biri olan Rıza Osmanlı'nın son senelerinde çöküşe giden sürecin bizzat tanığı olarak Hilafet çatısı altında Müslümanlar arasındaki birliğin sağlanmasına, birliği zedeleyen çatışma ve ihtilafların izalesine nasıl çaba harcadıysa aynı azim ve inançla cumhuriyet devrinde de Türkiye'nin öncü rolüyle İslam dünyasında birliğin sağlanabilmesi yolunda emek vermiştir.

Bu çalışmanın ana araştırma konusunu teşkil eden Ömer Rıza'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu müteakip Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde yayımladığı yazılar ömrü boyunca kalemini vakfettiği İslam'da birliğin tesis edilmesine yönelik gayretlerinin bir parçası olarak görülmelidir. Özellikle büyük harbin sona erdiği, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıktığı 1919 yılı gibi kritik bir dönemde yazarın Müslümanlara dönük olarak yaptığı birlik çağrılarını, İslam'da birlik idealine zarar verdiği inandığı başta milliyetçilik hareketleri olmak üzere muhtelif çatışma noktalarından uzak durulması hakkındaki ısrarlı vurgularını ve politik öz eleştirilerini içeren bu yazılar Ömer Rıza'nın bir taraftan her şeye rağmen ümitsizliğe düşmediğini, istiklal arzusunun en canlı biçimde yaşamaya devam ettiğini öte yandan da kendi düşünce evreninde olgunlaştırdığı kurtuluş reçetelerini içerisinde barındıran birer tarihi vesika niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ömer Rıza, Osmanlı Devleti, Hilafet, İslam Birliği, Milliyetçilik.

Geliş Tarihi: 20.09.2023

Doi: doi.org/10.52115/apjir.1363566

Kabul Tarihi: 10.10.2023

**YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI**

UNITY OR CATASTROPHE:

THE CALL FOR A UNITY AS A FORMULA FOR LIBERATION AT THE END OF THE FIRST WORLD WAR

Abstract

The transition process from the Empire to the Republic is undoubtedly the most critical period in modern Turkish history. As a highly productive thinker of the late Ottoman and early Republican era, Ömer Rıza witnessed both the collapse and the resurrection, who lived all the dimensions of that painful process. It is possible to observe this considering both his political articles published in the Egyptian and Turkish press as well as his copyrights and translations. As one of the important names of the Ottoman-Turkish Islamic Thought, Ömer Rıza was the pioneer of the idea of unity of Islam under the flag of the Caliphate during the last years of the Ottoman Empire. As he spent his years by making calls of eliminating conflicts that damaged the idea of unity in the period of the empire, he continued working to ensure unity in the Islam in the period of the Republic with the same determination and faith under the flag of Türkiye.

The main research subject of this study, articles published by Ömer Rıza in the *Sırat-ı Müstakim* following the end of the First World War should be seen as a part of his efforts to establish unity in Islam to which he dedicated his life. In 1919, when the First World war ended and the Ottomans defeated, the author's calls for unity towards the Muslims and his emphasis on staying away from political and social conflicts and his political self-criticism shows the quality of these articles as a historical document.

Key Words: Ömer Rıza, Ottoman Empire, Caliphate, Unity of Islam, Nationalism.

Atıf / Cite as: Bilgenoğlu, Ali. "Ya Vahdet Ya Da Felaket: Birinci Harbin Sonunda Bir Kurtuluş Reçetesi Olarak Birlik Çağrısı". *Apjir* 7/3 (Aralık 2023), 358-374.

Giriş

Aslen Burdurlu olup, Mısır'a yerleşmiş bir ailenin evladı olarak 1893'te Kahire'de dünyaya gelen Ömer Rıza (Doğrul), Mısır'ın ve bölgenin en eski ne en saygın yüksek öğretim kurumlarından biri olan Ezher Üniversitesi'nden mezun olmuştur. 1911'deki mezuniyetinin ardından ilk gençliğinde Mısır matbuatında yazılar kaleme almaya başlamış; ilk makaleleri E'ş-Şaab Gazetesi'nde yayımlanmıştır. Balkan Harbi ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Kahire'de yayımlanan es-Siyâse Gazetesi'ne edebi makaleler kaleme alırken, aynı zamanda Kahire'den gönderdiği makalelerle ilk kez Sebilürreşâd Dergisi kanalıyla İstanbul matbuatında da görünür olmaya başlamıştır. 1915'te İstanbul'a gelen Ömer Rıza burada Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde yazılar yayımlamıştır. Bu dönemde İstiklal şairimiz Mehmed Âkif'in kızı Cemile hanımla evlenen Rıza¹, Millî Mücadele yıllarında Tevhid-i Efkâr Gazetesi'nde görev almıştır.²

¹ Ömer Rıza'nın sonradan kayınpederi olacak olan Mehmed Âkif ile tanışması Âkif'in 1914 yılındaki Mısır ziyareti sırasında gerçekleşmiştir. Rıza o dönemde E'ş-Şaab Gazetesi'nde çalışmaktadır. Bkz. Ertuğrul Düzdağ, *Mehmed Âkif Ersoy*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996), 50.

² Mustafa İsmet Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/498.

İlk gençliğinden itibaren Kahire ve İstanbul basın hayatının içerisinde yetişen Ömer Rıza ilk basın davasını 1925 senesinde Vakıf Gazetesi'nde yayımladığı Mısır-Türkiye ilişkileri üzerine olan yazıları nedeniyle İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmak suretiyle yaşamış; yargılama neticesinde serbest bırakılmıştır. Bu döneme ait çalışmalarında Türkçe literatüre telif ve tercüme eserler kazandıran Ömer Rıza'nın en meşhur kitaplarından biri olan "Tanrı Buyruğu" adlı Kur'an-ı Kerim tefsirinin yayımlanmaya başlaması (1934) bu yıllara aittir.³ Tefsir çalışmasının yanı sıra erken bir telif eser olarak 1927'de yayımlanan "Kur'an Nedir?" adlı kitabı Batılı yazarların kutsal kitap hakkındaki fikirlerinden, Doğu ve Batı dillerinde yapılmış olan Kur'an tercümelerinden bölümler içeren bir derleme eserdir. 1933 yılında yayımlanan "Müslümanlık Nedir?" başlıklı eseri soru cevap şeklinde İslam'ın esaslarını açıklamaktadır.⁴

1940'ta Eşref Edib, İsmail Hakkı İzmirli ve Kâmil Miras'la birlikte çıkarmaya başladıkları İslam-Türk Ansiklopedisi ve buna bağlı neşredilen mecmuada pek çok makale ve maddenin yazarlığını yapan Ömer Rıza⁵, aynı zamanda 1940'tan itibaren on sene süresince Cumhuriyet Gazetesi'nde de siyasi yazılar kaleme almıştır. 1947 senesi Ömer Rıza'nın basın-yayın kariyerinin en önemli duraklarından birisinin doğuşuna sahne olmuş; bu dönemde Konya'da Selamet Mecmuası adıyla dini-fikri içerikli bir dergi yayımlamaya başlamıştır.⁶ Ahmet Hamdi Akseki, Musa Carullah, Mustafa Abdurrezak, Muhammed İkbâl ve Taha Hüseyin gibi dönemin önde gelen yerli ve yabancı fikir adamlarının yazılarıyla katkı verdikleri bu yayın⁷ özellikle çok partili hayata geçiş sürecinin en önemli İslami dergilerinden birisi olmuştur.⁸

1940'lı yıllarda basın yayın hayatının merkezi noktalarında bulunan Ömer Rıza telif ve tercüme eserler vermeyi de ihmal etmemiştir. Nitekim bu dönemde Kanlı Gömlek (1944), Cennet Fedaileri (1944) gibi edebi eserlerin yanı sıra İslam'ın Özünü ve Kur'an'ın Ruhunu (1946), Yeryüzündeki Dinler Tarihi (1947), İslamiyet'in Geliştirdiği Tasavvuf (1948) gibi inceleme eserler vermiştir. Tercüme eserler bağlamında ise Harold Lamb'in Ömer Hayyam adlı eserini 1944'te, Muhammed Hüseyin Heykel'in Hazret-i Muhammed Mustafa adlı kitabını da 1945'te Türkçeye kazandıran Rıza, Ebu'l Farac Tarihi'nin tercümesine de yine bu dönemde başlamıştır.⁹

³ Ali Akpınar, "Tanrı Buyruğu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/572; Osman Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, (İstanbul: Eser Matbaası, 1977), 5/1930, dp: 8.

⁴ Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", 9/490.

⁵ Ayhan Aykut, "İslam-Türk Ansiklopedisi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/57-58; Kâmil Büyüker, "Mecmua İçinde Ansiklopedi, Ansiklopedi İçinde Mecmua: İslam-Türk Ansiklopedisi/Muhittü'l-Maârif Mecmuası (1940-1948)", *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, (İlem, 2018), 230-231.

⁶ Mine Alpay Gün, "Ömer Rıza Doğrul ve Selamet Mecmuası", *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce Dergiler*, ed. Lütfi Sunar, (İlem, 2018), 270.

⁷ Gün, "Selamet Mecmuası", 282.

⁸ Bernard Lewis, "Islamic Revival in Turkey", *International Affairs*, 28/1 (1952), 44.

⁹ Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", 491.

YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI

14 Mayıs 1950'de yapılan seçimler neticesinde Demokrat Parti'den Konya Milletvekili seçilerek meclise giren Ömer Rıza bir taraftan yazarlığa devam etmiş, diğer yandan ise meclis dışışleri encümeni üyeliği yapmıştır. Bu kapsamda 1951'de Pakistan'da düzenlenen İslam Kongresi'ne Türk delegesi olarak katılmıştır.¹⁰ Bu dönem Ömer Rıza'nın gerek kalemi gerekse milletvekili kimliği ile Türkiye'nin İslam ülkeleriyle yakınlaşmasına çaba gösterdiği bir süreç olmuştur. Ne var ki bu çabalar uzun erimli olamamış; 13 Mart 1952 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir.¹¹

Ömer Rıza'nın yaşadığı dönem hiç şüphe yok ki modern Türk tarihinin en kritik yıllarını içermektedir. Son dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet devrinin çok yönlü bir mütefekkiri olarak Rıza¹² hem çöküşe hem de dirilişe şahitlik etmiş; bu sancılı sürecin tüm katmanlarına vakıf olmuştur. İlk dönemlerinden itibaren kaleme aldığı makalelerin gerek içerikleri gerekse yayın tarihleri göz önüne alındığında bunu sağlıklı bir şekilde gözlemleyebilmek mümkündür. Osmanlı'nın son senelerinde çöküşe giden sürecin bizzat tanığı olarak Hilafet çatısı altında Müslümanlar arasındaki birliğin sağlanmasına, çatışma noktalarının ve ihtilafların izalesine nasıl çaba harcadıysa aynı azim ve inançla cumhuriyet devrinde de Türkiye'nin öncü rolüyle İslam dünyasında birliğin sağlanabilmesi yolunda emek vermiştir.¹³

Bu çalışmanın ana araştırma konusunu teşkil eden Ömer Rıza'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu müteakip Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde yayımladığı yazılar yukarıda ifade edilen İslam'da birliğin tesis edilmesine yönelik gayretlerinin bir parçası olarak görülmelidir. Özellikle büyük harbin sona erdiği, Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıktığı 1919 yılı gibi kritik bir dönemde yazarın Müslümanlara dönük olarak yaptığı birlik çağrılarını, İslam'da birlik idealine zarar verdiğine inandığı siyasi ve toplumsal çatışmalardan uzak durulması hakkındaki ısrarlı vurgularını içeren bu yazılar Ömer Rıza'nın bir taraftan her şeye rağmen ümitsizliğe düşmediğini, istiklal arzusunun en canlı biçimde yaşamaya devam ettiğini gösteren öte yandan Müslümanların kurtuluş reçetesini içerisinde barındıran birer tarihi vesika niteliği taşımaktadır.

1. Osmanlı Devleti ve İslam Dünyası: Kavmiyetçiliğe Karşı Birlik Çağrısı

¹⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Ömer Rıza Doğrul", *İstanbul Ansiklopedisi*, (İstanbul: Koçu Yayınları, 1958), 9/4652; Kazım Öztürk, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM IX. Dönem 1950-1954*, cilt: VII, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, no: 18, s. 735.

¹¹ Uzun, "Ömer Rıza Doğrul", 489.

¹² Ali Akpınar, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893-1952)", *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler*, 1/446.

¹³ Ömer Rıza Cumhuriyet devrinde Türk devrimini ve yeni idareyi tanıtmak amacıyla Mısır gazetelerine yazılar göndermiş; Cumhuriyet Gazetesi'nde çalıştığı yıllarda ise gazeteci sıfatıyla çıktığı Ortadoğu seyahatinde hem Arap ülkelerini yakından inceleme fırsatı bulmuş hem de Kral Abdullah ve eski Suriye Cumhurbaşkanı Haşim Attası ile görüşmeler gerçekleştiren Ömer Rıza bu mülakatlarında Türk-Arap dostluğunun gereği ve gelişmesi adına hizmetlerde bulunmaya çalışmıştı. Bkz. Koçu, "Ömer Rıza Doğrul", 9/4652.

Mısırlı Ömer Rıza'nın Birinci Dünya Savaşı'nın sonunu müteakip 1919 senesinde Sırat-ı Müstakim Dergisi'nde iki bölümlük tefrika halinde yayımlanan "Âlem-i İslam'da Mevkiimiz" başlıklı yazı dizisi mütefekkirin büyük harbin neticesinde Osmanlı Devleti'nin ve İslam dünyasının geleceğine ilişkin projeksiyonunu yansıttığı gibi içinde bulunulan felaket haline karşı sunduğu çözüm reçetesini içermesi bakımından önem taşıyan bir matbu miras özelliği taşımaktadır. Yazara göre Birinci Dünya Savaşı Osmanlı ve İslam alemine tarihi derslerle dolu kara günler getirmiştir. Bunlardan ilki, bundan sonraki makalelerinde de ısrarla üzerinde duracağı vahdetten ayrılmanın, milliyet davası içerisine düşmenin verdiği büyük zarar olmuştur. Gerek Osmanlı mülkünde gerekse mücavir Müslüman topluluklarda Büyük Harp öncesi zuhur eden ve siyasallaşan milliyetçilik hareketlerinin İslam inancı ve bayrağı altında bir arada hareket etmenin önemini ve gerekliliğini unutturduğuna inanan Rıza bu noktada "cereyan-ı musibet" olarak tavsif ettiği iki milliyetçilik hareketini ve takipçilerini bu durumdan sorumlu tutmaktadır: Arap ve Türk milliyetçilikleri. "Bu kara günlerimizde bizi düşünecek, bizim felâh ve necâtımızı arzu edecek bir kimse varsa o da evvelâ biz, sâniyen âlem-i İslâm. Bizim bu husûsât ile ne derece alâkadâr olduğumuz meydanda!" diyen yazar, "vâkıâ aynı zamanda bilâd-ı Arabiyyede "Kahtân"çılık ve diyâr-ı Türkiyyede "Turan"çılık, birer cereyân-ı musîbet şeklinde, asır-dîde bir husûfun mebdâd-i zevâlini tebşîr eden bu ma'sûm ümîdi boğmak üzere birer menba'-ı inkişâf arıyor ve birisi Kâhire'de, diğeri İstanbul'da birer seyl-i imhâ'kârın âgûşuna tevdi'-i nefis ederek esâsen perîşân ve nâlân âlem-i İslâm'ın başına her ümîd-i rehâyı söndürecek, her ihtimâl-i muvaffakiyyeti nâ-bûd edecek felâketleri yağmaya hazırlanıyordu" sözleriyle durumun nasıl bir felakete sürüklendiğini iki ayrı fakat ontolojik olarak birbirine rakip siyasal hareket üzerinden değerlendirmektedir. Nitekim kendisinin işaret ettiği felaket halini tarihsel olarak ortaya çıkaran ve yine kendisinin tespitini haklı çıkaran hadise Büyük Harbin neticesi olmuştur: "Harb-i umûmî bu iki cereyân-ı musîbetin tuğyânını teshîl etti".¹⁴

Ömer Rıza'ya göre, Osmanlı Devleti İslam ümmetinin üç ana unsurunca teşkil olunmuş bir siyasal yapı olup; bunların birbirinden tefriki ne sosyal ne dini ne de siyasal anlamda mümkündür. Öteden beri olduğu gibi o gün de geçerli olan ve olması gereken esas hal bu üç ana unsurun birlik ve beraberliğidir. Zira tarihi geçmiş ile medeniyet mirası bunu icbar etmektedir: "Saltanat-ı Osmaniyyeyi teşkil eden erkân-ı esâsiyye bu üç ümmet-i İslâmiyyedir. Aynı din ile mütedeyyin, aynı his ile mütehassis; siyâsî, iktisâdî, her türlü menfaatte müşterek, el-hâsıl gerek bu âleme âid, gerekse âhirete müteallik ne varsa hepsinde müttehid olan bu akvâm-ı İslâmiyyenin arasında zerre kadar bir ayrılık, gayrılık bulunmaması kadar tabî bir şey yoktur". Bu grupların şahsi menfaatlerinin olmadığına, çıkarlarının ancak ortak olabileceğine inanan Rıza "Bunların arasında uhuvvet fikri o derece hâkimdir ki "Tehâlûf-i menâfi" veyahud "mutâlebe-i hukûk" nâmı altında bir mücâdele kat'iyyen vukû' bulmaz" diyerek bilhassa zaman zaman kolaylıkla düşmanlığa dönüşebilen dönemin siyasal rekabet atmosferini hedef almaktadır. Nitekim "Türk, Arap, Kürd bu küllün, nâ-kâbil-i inkisâm eczâsıdır. Türk, Arap, Kürd

¹⁴ Ömer Rıza, "Âlem-i İslam'da Mevkiimiz", *Sebilürreşâd*, Cild: 15, Aded: 386, 9 Kanûnisânî 1335/9 Ocak 1919, 393.

**YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI**

milliyeti yoktur. Bunların ve sâir akvâm-ı İslâmiyyenin milliyeti birdir. O da İslâm! Müslümanlık, akvâm-ı İslâmiyye arasından, kavmiyetin dalâletlerini hurâfelerini, taassublarını ve hod-kâmlıklarını izâle etmiştir”. İslam dairesi içerisinde hedeflenen birlik ve kardeşlik duygusu o denli kıymetlidir ki “Küre-i arzın herhangi kıt’asında sâkin, ve herhangi kavmine mensûb olursa olsun bir Müslüman meselâ sahâbe-i kirâmdan Selmân-ı Fârisî, Süheyb-i Rûmî ve Hâlid bin el-Velîd’i zerre kadar tefrîk etmez, hepsini aynı derecede ta’zîm ve tebçîl eder. Birisinin Acem, diğerinin Rûm, ötekının Arap olmasından dolayı birine karşı daha fazla temâyül, daha fazla hürmet göstermek hiçbir vakit aklına gelmez, her birinin kadrini Müslümanlığa ne derece hizmet etmişse o derece i’lâdan başka bir şeyi düşünmez. Yine bir Müslüman Hazret-i Ömer’i benimsediği kadar Salâhaddîn Eyyûbî’yi ve Sultân Selîm-i Evveli benimser. Birisinin Arap, diğerinin Kürd, ötekının Türk olduğu hâtırına gelmez. Bunların hepsi onundur”. Böyle olduğu için yazar “bugün Osmanlı Devleti’nin zimâm-ı idâresi bir Arap sadrâzamının elinde, yarın bir Türk’ün bir Kürd’ün veya bir Arnavud’un uhdesinde bulunur. Bunun böyle olmasında câlib-i dikkat bir şey yoktur. Çünkü hepsi de birdir. Hepsini de Müslümandır. Ve Müslümanların her husûsu da böyledir” demektedir.¹⁵ Dolayısıyla tekrar hatırlanması ve uyandırılması gereken başlıca hissiyat dönemin ayrılıkçı milliyetçi hareketlerinin yerine birlik ve kardeşlik içerisinde dayanışma ruhudur. Rıza aynı perspektiften bunun ilk adımı olarak vatana sahip çıkmayı göstermektedir: “Hükûmet-i Osmaniyye demek vatan-ı Osmaniyyenin hükûmeti demektir. Ve bu hükûmeti teşkil ve te’yîd eden, Arap, Türk ve Kürd’dür. Hattâ diğer anâsır da”.¹⁶

Ömer Rıza’ya göre bir ibret kaynağı olarak dönüp geçmişe bakıldığında Osmanlı Devleti idari anlamda Türkleri Araplardan üstün tutmak şöyle dursun, Arapları hep “mevki-i mübeccelde” tutmuştur: “Devlet-i Aliyye Türkün gayrı olan anâsır-ı Müslime ile Türkler arasında a’sâr-ı sâlifede bile hiçbir fark gözetmemiş ve kavm-i Arabî ise beyne’l-İslâm hâiz olduğu şerâfet-i mahsûsaya binâen bilhassa bir mevki-i mübeccelde tutmak husûsunda kusûr eylememiştir”. Kuşkusuz ki iki taraf arasında yüzyıllar içerisinde çatışma konusu olan mesele ve hadiseler de yaşanmıştır. Ne var ki “Araplar ile Türkler arasında ara sıra vukûa gelmiş olan ihtilâfât hiçbir zaman bir âile kavgası derecesini geçmemiş ve devleti pek çok defa işgâl eylemiş olan Yemen vekâyii esnâsında bile hükûmetin bazı icrââtına karşı isyân eden urbân hiçbir vakit makâm-ı celîl-i Hilâfet ve Saltanata karşı olan fart-ı merbûtiyyetlerine zerre kadar halel getirmemişler ve mes’ele münhasıran umûr-ı dâhiliyyeye müteallık olan şekl-i hakikisinden zerre kadar inhirâf ettirmemişlerdir”.¹⁷

“Arap Türkün kardeşidir” diyen Rıza bu iki kavmin herhangi bir ayrılıkçı hareketin eseri olarak birbirinden ayrılmasının tarihi, siyasi, sosyal ve dini bakımdan asla mümkün olmadığına inanmaktadır: “Her ikisi de Müslümanlığı müdâfaa eden, Müslümanlık uğurunda her türlü fedâkârlıkta bulunan ve her ikisi de ilelebed Müslüman yaşayacak ve binâenaleyh

¹⁵ Ömer Rıza, “Türk, Arap, Kürd”, *Sebilürreşâd*, Cild: 17, Aded: 429-30, 17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919, 111.

¹⁶ Ömer Rıza, “Türk, Arap, Kürd”, 112.

¹⁷ Ömer Rıza, “Vilâyat-ı Ârabiyye Hakkında”, *Sebilürreşâd*, Cild: 17, Aded: 425-26, 26 Haziran 1335/26 Haziran 1919, 78.

kat'iyen ayrılmayacak olan iki millet-i İslâmiyyedir. Müslümanlık'ta da'vâ-yı kavmiyyet olmamakla Arabın Türkten kavmiyet nâmı altında ayrılmasına imkân yoktur. Nasıl ayrılır ki Arap ile Türkün her şeyi birdir". Bu öylesine bir birliktir ki taraflardan birisinin diğerini kendisine yabancı addetmesi kabul edilebilir değildir. Zira gündelik yaşam pratiklerinden siyasal birlikteliğe uzanan bu büyük tarihi tecrübe tarafları birbirine zannedilenin de ötesinde kuvvetli bağlarla bağlamıştır: "Diz dize câmi'de, tekkede beraber oturduğu, namaz kıldığı, beraber Kur'ân dinlediği, beraber âh ettiği, beraber mesrûr ve beraber müteellim olduğu, beraber gezdiği, beraber eğlendiği Türke karşı ecnebî sıfatını takınmaya tahammül edemez. Kezâlik Türk ile Arabın yekdiğerine karşı mütehassis olduğu hissiyât-ı mütekâbile-i ihtirâm-kârâneye binâen Türk Bağdadlı bir sadrazamı, Şamlı bir vezîri pek tabîl gördüğü gibi Arap dahi Türk bir vâlîyi veya kumandanı hürmet ve muhabbetle telakki eder. Bunlar öyle hissiyât ve revâbittir ki değıştirilmez ve yerlerine başka hissiyât ve revâbit ikâme olunamaz". Böyle olduğu için de Rıza için birbirinden ayrı yahut birbirine rakip olacak şekilde bir Türk istiklali veya Arap istiklali tasavvur edilemez. İstiklal gerçek manada ancak bir ve beraber gerçekleştirilebilir. Taraflara düşen gerçek görevin bunu temin etmek olduğunu belirten Rıza'ya göre, bir diğerinin aleyhine netice verecek bir istiklal süreklilik arz etmeyecektir: "Bu vazîfenin hüsn-i îfâsiyla Türk de, Arap da kurtulur. Yoksa hem Türk, hem Arap, bu vazîfesizliğin kurbânı olur. Bütün bu îzâhâttan anlaşılıyor ki mukadderâtımızın emr-i teayyününde nazar-ı i'tibâra alınacak en mühim esâs Türk Arap ekseriyet-i kâhire-i İslâmiyyesinin serbestî-i inkişâfını ve istiklâlini te'mîn etmektir".¹⁸ Gerçek istiklalin temini için bölge ya da topluluk ayırt etmeksizin bir ve beraber çalışmalı; İslam'ın bu manadaki gereğini yerine getirmeye gayret etmek gerekmektedir. Yazarın penceresinden bakıldığında bu sadece Osmanlı mülkünün değil aynı zamanda İslam dünyasının da hakkı ve beklentisidir: "Bilhâssa buna dikkat edelim ki istiklâlimizi kemâl-i azm ü celâdetle taleb ediyorken hodkâm davranmamalıyız. Kendi istiklâlimiz için çalışıyorken Arab kardeşlerimizin istiklâlini de te'mîne gayret etmeliyiz. Âlem-i İslâm bizden bunu bekliyor. Ve bize bu sûrette müzâheret ediyor. Hicâz, Suriye, Filistin ve Irak'ın isti'mâr olunmasına biz müsâade edemeyiz ve etmemeliyiz. Bize yakışan ve bizden beklenen budur. Biz, Türkün istiklâline ne kadar tâlib isek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan nasıl çekinmezsek Arab kardeşlerimizin istiklâli hürriyeti uğurunda aynı fedakarlıktan çekinemeyiz. Arab kardeşlerimiz esârete düşerse bizim de aynı âkıbete er geç düşeceğimiz muhakkaktır".¹⁹

Türk-Arap birlikteliğinin yaşamsal önemine ve İslam dünyasının geleceği adına ne denli kıymetli olduğuna dair bu sözleri serdeden Ömer Rıza taraflar arasındaki ayrılığın yapay da olsa siyaset kanalıyla inşa edildiğine inanmaktadır. Yüksek siyaset bağlamında Hilafet makamı ile Osmanlı hükümetini birbirinden ayrı tutan Rıza, hilafeti İslam'a hizmet konusunda ayrı ve tartışılmaz bir noktada değerlendirmiştir: "Makâm-ı Hilâfet bu farîza-i İslâmiyyeyi, Müslümanlığın emrettiği adl ü hakkâniyyet dâiresinde, îfâ etmekle hem Müslümanlığın emr-i ulvîsini, hem Müslümanların en muhik ve en samîmî arzusunu icrâ etmiş, kudret ve berâetini, şeref ve istiklâlini, birtakım hâinlerin parçalamak istediği vahdetin, vahdet-i

¹⁸ Ömer Rıza, "Vilâyat-ı Ârabiyye Hakkında", 78-79.

¹⁹ Ömer Rıza, "İstiklâlimiz", *Sebilürreşâd*, Cild: 17, Aded: 419-420, 5 Haziran 1335/5 Haziran 1919, 26.

İslâmiyyenin rasânet ü salâbetini muhâfaza ettiğini ve hiçbir vakit şunun, bunun, elinde bâzîçe-i heves ü ihtirâs olmak derekesine tenezzül edemeyeceğini kanâat-bahş bir sûrette ehl-i İslâm'a ve bütün âlem-i medeniyete isbât etmiş, ehl-i İslâm'ın müzâheret ve te'yîdini bi-hakkın ihrâz eylemiş olacaktır".²⁰ Bu sözlerle hilafetin görevini hakkıyla yerine getirdiği hususunda bir şüphesi olmadığını ifade etmeye çalışan yazara göre Hilafet sembolik bir makam olmanın ötesinde İslam alemi için hala çok büyük bir önem arz etmektedir. Çünkü "Makâm-ı Hilâfet Müslümanların kalben ve vicdânen merbût oldukları merkezdir. Hilâfet, İslâm'da vahdet-i ictimâ'iyyeyi te'yîd eden rükn-i kıymetdârdır. Müslümanların bünyân-ı uhuvveti bu makâm-ı celîl ile kâimdir. Onların arzularını, ihtiyâclarını duyan, ve bütün kuvvetlerini kendinde toplayan bu makâm-ı mu'azzamdır. Râbita-i vicdâniyye-i İslâmiyyenin bahşettiği bütün kuvvetle mücehhez olan şahsiyet-i İslâmiyyenin mümessili Emîru'l-Mü'minîn'dir".²¹ Bu perspektiften bakıldığında hilafetin merkezi olması nedeniyle Osmanlı Devleti'nin İslam dünyası için yenik çıktığı Birinci Harbin sonunda dahi hala çok büyük bir kıymeti olduğunu vurgulamaktadır.²²

Hilafet makamını her tür tartışmanın ötesinde ayrı bir noktada kabul eden Ömer Rıza Türk-Arap ayrılığında esas sorumluluğu Osmanlı yönetiminde, dönemi itibarıyla da İttihat ve Terakki hükümetinde görmektedir. Hicaz bölgesinde örgütlenen İngiliz tandanslı, ayrılıkçı Şerif Hüseyin isyanını ve ayrıca Suriye ve Irak havalisinde yaşanan İstanbul karşıtı anti-Türk kalkışmaları İttihatçıların yanlış siyasetlerinin bir sonucu olarak gören Rıza şu ifadeleri kullanmaktadır: "Meselâ İttihâd Terakkî hükûmeti bilâd-ı Arabiyyemizde irtikâb ettiği rezâil ile bir cihetten Şerîf Hüseyin Paşa'nın esbâb-ı isyânını tehiyye etmiş, diğer taraftan Sûriye'de, Irâk'ta evlâd-ı Arabın nefret ve gazabını kazanmıştı. (İttihâd ve Terakkî)'nin seyyiât-ı idâriyyesi Şerîf Hüseyin Paşa'yı iğzâb edecek bir mâhiyette olabilir, fakat hiçbir vakit muâvenet-i a'dâyı taleb ederek arz-ı mukaddese-i Hicâz'ı nâ-mahremlere çiğnetmesini, arâzî-i mukaddese-i İslâmiyyeyi himâyet-i a'dâya tevdi' etmesini, yahud, İttihâd ve Terakkî hükûmetiyle hâdis olan ihtilâfını makâm-ı Hilâfet'e karşı i'lân-ı muhâsamaya kalb etmesini istilzâm etmeyeceği tabîdîr. Bizce Şerîf Hüseyin Paşa böyle bir cinâyeti irtikâb etmez ve edemez! O İttihâd ve Terakkî'nin düşmanı olabilir. Fakat hilâfetin düşmanı olamaz. Binâenaleyh Şerîf Hüseyin Paşa yaptığı hareketin hesâbını âlem-i İslâm'a ve makâm-ı hilâfete vermeye mecburdur".²³ Yazara göre Şerif Hüseyin hesap vermelidir zira kalkıştığı hareketle "Kahtancılığa" yani ayrılıkçı Arap hareketine hizmet etmiştir. Buna karşılık İttihatçılar da "Turancılığa" çalışmışlardır.²⁴

2. Müslümanlar Arasında Birliğin Sağlanmasının Önündeki Bir Engel Olarak Fırkacılık Eleştirisi

²⁰ Ömer Rıza, "Âlem-i İslâm'da Mevkiimiz", 393.

²¹ Ömer Rıza, "Âlem-i İslâm'da Mevkiimiz", *Sebîlürreşâd*, Cild: 16, Aded: 391, 13 Şubat 1335/13 Şubat 1919, 10.

²² Ömer Rıza, "Âlem-i İslâm'da Mevkiimiz", 11.

²³ Ömer Rıza, "Âlem-i İslâm'da Mevkiimiz", 393-394.

²⁴ Ömer Rıza, "Âlem-i İslâm'da Mevkiimiz", 394.

Ömer Rıza'nın düşünce dünyasında idealize edilen İslam'da birlik meselesinin önündeki en büyük engellerden belki de başlıcası ümmet içi ihtilaf hareketleridir. Fırkacılık olarak tanımladığı bu hareketler özellikle siyasi planda ayrılıkları körüklemekte, birlik idealini ise zaman içerisinde bir hayale dönüştürmeye matuf tehlike olarak görülmektedir. O'na göre milli birlik gündelik siyasi rekabet ve ötekileştirmelerden arınmadan, menfaatler bireysel düzeyden milli düzeye çıkarılmadan gerçekleştirilemeyecektir: “Biz zannediyoruz ki ittihâd-ı millîyi te'mîn edecek vâsıtâ fırkalar teşkîlidir. Memlekette ne kadar çok fırka bulunursa ittihâd-ı millînin o nisbette hüsn-i temsîl edilebileceğine, binâenaleyh birkaç kişi birkaç taraftarıyla beraber bir araya toplanarak kendilerine bir unvan takınca ve bir program i'lân edince bir fırkanın teşekkül etmiş olduğuna zâhib oluyoruz. Halbuki böyle bir cem'iyet bir fırka değildir. Birkaç şahsın ittifâk-ı ârâsıyla meydana gelen bir şirket-i fikriyye milleti temsîl edebilmek iktidârını hiçbir vakit hâiz olamaz. O ancak kendisini teşkîl eden a'zâyı temsîl edebilir”. Oysa ki milli menfaatler fırkalarca değil kurumlarca temsil ve tatmin edilebilir. Zira “Bu müesseselerde hükümran olan, rûh-ı millîdir. Rûh-ı millînin ihtiyâcâtını tatmîn eden mebâdîdir. Eşhâsın nüfûzu, eşhâsın tahakküm-i kâhîrânesi bu müesseselerde hüküm süremez. Orada eşhâs, hâkim değil, o müesseseleri ibdâ eden mebde'lerin hâdimidir”.²⁵

Ne var ki Ömer Rıza'ya göre kendisi tarafından idealize edilen ne bir kurum ne de bir fırka var olmuştur. Fırkaların tamamı olması gerekenin aksine milletin talep ve ihtiyaçlarına değil şahısların menfaatlerine hizmet edecek şekilde teşkil edilmiş; dolayısıyla böyle teşekküllerin varlığından herhangi bir milli fayda elde edilmesi mümkün olmamıştır. Nitekim varlık sebebini ve gücünü millete dayandırmayan hareketlerin aksini gerçekleştirilmesi tabii değildir: “Şimdiye kadar te'sîs olunan fırkalardan her biri bizim mebâdîmize ecnebi; bizim için gayr-ı tabî ve muzır mebâdîye hizmet ediyordu. Binâenaleyh bunların birisi olsun teessüs etmedi. Hepsi te'sîs olundu. Ve hiçbir muvaffakiyet ihrâz edemedi, çünkü kuvvetini rûh-ı millîden değil, eşhâsın nüfûzundan ahz ediyordu. Bu müessesâtın vazîfesi ihtiyâcât-ı millîyenin tatmînini değil, her-çi bâd-âbâd icrâât-ı keyfiyyeyi tervec etmekte. Binâenaleyh eşhâsın nüfûzu yıkıldıkça o müesseseler de devriliyordu, millet bu müesseselerden istifâde edeceğine hep zarar görüyordu. Bundan dolayıdır ki memleketimizin fırka hayâtında ağrabül-garâibe tesâdüf olunuyordu. Meselâ memleketin selâmetini ancak İslâmlaşmakta olduğu kanâatinde bulunan bir şahıs ile müessesât-ı İslâmiyyeyi yıkarak, onların yerine müessesât-ı garbiyyeyi ikâme ederek memleketi garblılaştırmakla sâhil-i selâmete erişileceği kanâatinde bulunan şahs-ı diğer aynı fırkaya mensûb bulunuyor. Bu iki zıd kanâat bir arada yaşıyordu. Her iki kanâatin sahteliğine, ve bu iki zıddı yaşatan müessesenin zayıflığına bundan daha kuvvetli bir delil olmaz”.²⁶

Şahsi menfaatlerin temini çerçevesinde teşkil edilen fırkaların yalnızca milleti değil aynı zamanda millete rehberlik etmesi beklenen aydınları da birbirine düşürerek, siyasal tartışmalar etrafında birbirine düşman ettiğini belirten Ömer Rıza için bu durum Batıcı ve İslamcı aydınlar arasında yaşanan bölünmede tecessüm etmiştir. İki grup toplum ve

²⁵ Ömer Rıza, “İttihâd-ı Millî”, *Sebilürreşâd*, Cild: 16, Aded: 402-3, 3 Nisan 1335/3 Nisan 1919, 120-121.

²⁶ Ömer Rıza, “İttihâd-ı Millî”, 121.

YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI

gelecek tasavvurlarını birbirilerine olan düşmanca hislerinin esiri olarak kurgulamış; söz konusu hissiyat tarafları esas gaye olan vatanın ve milletin menfaatine hizmet etme noktasından uzaklaştırmıştır. Bir sonraki sosyo-politik aşama ise millet ile aydınların ayrışması olmuştur: “Milletin rehberleri, münevverleri ikiye ayrılmıştı. Bir kısmı dindar idi. Şeriatî ve şeriatin müessesâtını yıkmakla memleketin harâb olacağını, binâenaleyh hâl-i inhitâtta bulunan müessesât-ı İslâmiyyeyi islâh ile ihyâsını iltizâm ediyordu. İkinci kısım dinsiz idi, müessesât-ı İslâmiyyenin hedemiyle garb medeniyetinin aynen taklîdine taraftar idi. Millet birinci kısmın fikrine mütemâyil idi. Mebâdî-i İslâmiyyenin tevlîd ettiği müessesâta sâdık idi. İkinci kısmın efâline i'timâd etmiyordu. Bâ-husûs düvel-i garbiyyenin ma'rûz-ı tazyîki olan ikinci kısmın, bu tazyîki tehvîn edecek islâhât ve icrââtın memlekette adâleti ta'mîm ile esbâb-ı refâhiyeti temhîd ve emniyet-i umûmiyyeyi te'mînden ibâret olduğu hâlde bunları ihmâl ile memleketi garblılaştırmaya, müessesât-ı İslâmiyyeyi yıkmaya teşebbüs etmesi milleti pek haklı olarak şüpheye düşürüyordu. Maamâfih memleketin selâmetini Müslüman kalmakta ve dâimâ İslamlaşmakta gören birinci sınıf, müessesât-ı İslâmiyyeyi hâl-i inhitâtta kurtaracak vesâilî derpîş ile hayât-ı milliyemizi te'mîn için garb medeniyetinden ne gibi iktibâsatta bulunmaya mecbûr olduğumuzu takdîr ederek o cereyân-ı muzırna karşı durabilmek iktidârını ibrâz edemediğinden garblılaşmak cereyânı memleketin serkâr-ı siyâsetinde yaşadı”.²⁷

Gerek toplum gerekse genel İslam alemi nezdinde olumsuz etkileri giderek yaygınlaşan ve kalıcı hasarlar bırakan siyasal ayrışma ve onun ana kaynağı olarak tespit edilen fırkacılık karşısında içine düşülen durum Ömer Rıza'ya göre felaketle eşdeğerdir. Tavanda başlayıp, önce kurumlara, ardından sırasıyla fırkalara, aydınlara ve nihayet topluma sirayet eden çatışma halinin nasıl bir felakete sebep olduğu Birinci Harp sonu itibarıyla hala net bir şekilde anlaşılmış değildir. Zira yazara göre herhangi bir toplumsal/siyasal uyanış emaresi de görülmemektedir. “Felâketin önüne durmak, onun hüsrânından milleti kurtarmak icâb ettiğini takdîr etmemek kâbil mi? O hâlde niçin duruyoruz? Niçin felâket-i umûmiyyeyi tedkik ederek, tasnîf ederek her kısmını erbâbına tahvîl etmiyoruz? Felâket-i umûmiyyenin siyâsî, hukûkî, harbî, iktisâdî, ahlâkî... cihetlerinden her birini erbâb-ı liyâkâta tahvîl ederek el birliğiyle çalışmıyoruz da niçin fırka teşkiliyle, vesâit-i ihtilâfın teksîriyle uğraşıyoruz?.. İşte bu da ayrıca bir felâket, hem de felâketlerin en müdhişi. Milletin başını mezara sokacak felâket bu” sözleriyle durumun vahametini vurgulayan Rıza bu durumdan çıkış yolunun ancak ulema sınıfının rehberliğinde bulunabileceğine inanmaktadır. “İlk yapacağımız şey bu vesâit-i ihtilâfı kaldırarak yolunu şaşırın, birtakım ihtirâsâta kapılarak, yahud gittikleri yolda selâmet ummak gafletinde bulunarak sırât-ı müstakîmden ayrılanları tarîk-ı hakka ircâ' etmektir. Bunu kimler yapabilir? Hiç şübhesiz memleketin ulemâsı yapar. Ulemânın bugün en mühim vazîfesi budur” diyen yazara göre bundan başka bir vazife ile meşgul olmak caiz değildir. Ulema önce “efkâr-ı münevvereyi” birleştirmelidir ki “felâketin mâhiyet-i hakîkiyyesini anlamak felâketin tahrîbât-ı mütemâdiyyesinden memleketi kurtarmak için onu tedkik ve tasnîf ederek erbâb-ı ihtisâsın dest-i tedâvisine teslim etmek” mümkün olabilsin. Rıza'ya göre ancak ulema bu

²⁷ Ömer Rıza, “İttihâd-ı Millî”, 121.

vazifeyi bihakkın yerine getirirse “keşmekeş zâil olur. Erbâb-ı liyâkat işi ele alır. Herkes dâire-i ihtisâsında memlekete hizmet eder. Ve böylece memleket kurtulur”.²⁸

Sonuç

Ömer Rıza yaşam öyküsü itibarıyla modern Türk tarihinin en sancılı yıllarını müşahede etmiş bir mütefekkir, müellif ve yayıncıdır. Umberto Eco'nun polikronik entelektüel tabirinin son dönem Osmanlı, erken dönem Cumhuriyet devrindeki müşahhas örneklerinden biri olan Rıza bir koltukta birden çok karpuzu bir arada başarıyla taşımayı bilmiş; edebiyattan dine, ilme ve siyasete pek çok alanda kendini ispatlamış bir şahsiyettir. Hem imparatorluğun çöküşüne hem de Millî Mücadele ile dirilişe şahitlik etmiş bir fikir adamı olarak gerek ardında bıraktığı tercüme ve telif eserler gerekse dini, siyasi analizler içeren yazılarıyla Türk düşünce hayatına kıymetli bir yekûnu miras bırakmıştır.

Yazı hayatının ilk dönemlerinden itibaren kaleme aldığı makalelerin gerek içerikleri gerekse yayın tarihleri göz önüne alındığında merhum Şemseddin Günaltay'ın meşhur eserine verdiği isimle, Rıza da Müslümanlar adına “zulmetten nura” kavuşmanın yollarını arayan bir düşünür olagelmiş; bu bağlamda Tanzimat'tan itibaren “Bu devlet nasıl kurtulur?” sorusuna cevap arayan aydınlar zincirinin bir parçası olmuştur.

Müslümanların birlik duygusunu yitirdiğini gözlemleyen Ömer Rıza'ya göre bunun en büyük nedenlerinden biri “fırkacılık” olarak tabir ettiği siyasal kamplaşma meselesidir. Bu öylesine şedid bir hal almıştır ki fırka adı verilen siyasal oluşumlar gerçek manada birer fırka olarak milletin hizmetine çalışmak yerine, şahısların arzu ve ikballerine çalışan birer kurum halini almışlar; Müslümanları önce aydınlar ardından da millet seviyesinde gündelik çatışmalara sürüklemek suretiyle vahdet duygusunu her geçen gün daha da köreltmişlerdir. Hiç kuşkusuz ki Osmanlı siyasal yaşamına II. Meşrutiyet devrinde egemen olan İttihatçı-İtilafçı çekişmesinin Rıza'nın bu fikirlerinin olgunlaşmasında büyük bir rolü olmuştur.

Ömer Rıza'nın düşünce dünyasında birlik idealinin önündeki bir diğer politik set ise milliyetçilik hareketleridir. Osmanlı siyasal yaşamının son devirde en büyük belirleyici unsuru olan milliyetçi düşüncenin en büyük iki Müslüman unsur olan Türkler ve Arapları birbirinden ayırdığına inanan Rıza bu noktada döneminin İslamcı siyasal söyleminin hâkim düsturuna başvurmakta ve İslam'ın özü itibarıyla kavmiyetçiliği reddettiğini söylemektedir. Ek olarak, “Kahtancılık” ve “Turancılık” olarak tabir ettiği Arap ve Türk milliyetçiliklerinin öteden beri İslam dairesi içerisinde kardeşlik hukukuyla bir arada yaşayan bu iki büyük topluluğu birbirinden ayırarak milleti felakete sürüklediğini iddia etmektedir. Bu açıdan bakıldığında Ömer Rıza'nın zihninde milliyetçilik Hilafetin tam aksine, parçalanma, ayrılık, yıkım ve yok oluş olarak kodlanmaktadır.

²⁸ Ömer Rıza, “Ne Yapacağız?”, *Sebülürreşâd*, Cild: 16, Aded: 394-5, 6 Mart 1335/6 Mart 1919, 57.

**YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI**

Türk ve Arap milliyetçilikleri bağlamında erken dönem İslamcı düşüncenin İttihatçı karşıtı söylemlerini paylaşan Ömer Rıza için Osmanlı coğrafyasının Arap bölgelerinde gerçekleşen ayrılıkçı kalkışma hareketleri ve isyanlar doğrudan doğruya İttihat ve Terakki hükümetlerinin takip ettikleri bölge siyasetinin bir neticesidir. O'na göre, söz konusu hareketlerin Hilafet ile herhangi bir problemi yoktur. Ne var ki Rıza'nın dönemin diğer bazı İslamcı düşünürleri gibi Türk-Arap ilişkilerinin seyrini tek boyutlu bir neden-sonuç ilişkisine bağladığı anlaşılmaktadır. Halbuki süreç çok etmenli olup, gelinen noktayı salt İttihatçı yahut pan-Türkist politikalara bağlamak doğru değildir. İttihat ve Terakki'nin yanlış politikalarından pek tabii söz edilebileceği gibi özellikle İngiltere ve Fransa kaynaklı dış müdahale ve kışkırtmalardan ve dahi Osmanlı Ortadoğu'sunda kökleri 19. yüzyılın ikinci yarısına dek uzanan bir Arap milliyetçi fikriyatı ve onun ürettiği ayrılıkçı siyasetten de söz etmek gerekmektedir. Tarihsel süreç göstermektedir ki denklem çok değişkenli ve dönemi itibarıyla girift bir karaktere sahiptir.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Yazar(lar) / Author(s): Ali Bilgenoğlu

Finansman / Funding: Yazarlar, bu araştırmayı desteklemek için herhangi bir dış fon almadıklarını kabul ederler. / The authors acknowledge that they received no external funding in support of this research.

Kaynakça

- Akpınar, Ali, “Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Ömer Rıza Doğrul (1893-1952)”, *I. Burdur Sempozyumu Bildiriler*, 1/439-447. 2005.
- Akpınar, Ali, “Tanrı Buyruğu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 39/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Alpay Gün, Mine, “Ömer Rıza Doğrul ve Selamet Mecmuası”, *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce Dergiler*, ed. Lütfi Sunar. 269-289. İlem, 2018.
- Aykut, Ayhan, “İslam-Türk Ansiklopedisi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 23/57-58. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Büyüker, Kâmil, “Mecmua İçinde Ansiklopedi, Ansiklopedi İçinde Mecmua: İslam-Türk Ansiklopedisi/Muhitü'l-Maârif Mecmuası (1940-1948)”, *İslam'ı Uyandırmak: Çok Partili Yaşama Geçilirken İslamcı Düşünce Dergiler*, ed. Lütfi Sunar. 227-251. İlem, 2018.
- Düzdağ, Ertuğrul, *Mehmed Âkif Ersoy*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1996.
- Ergin, Osman, *Türk Maarif Tarihi*, 5, İstanbul: Eser Matbaası, 1977.
- Koçu, Reşad Ekrem, “Ömer Rıza Doğrul”, *İstanbul Ansiklopedisi*, 9/4651-4653. İstanbul: Koçu Yayınları, 1958.
- Lewis, Bernard, “Islamic Revival in Turkey”, *International Affairs*, 28/1 (1952), 38-48.
- Ömer Rıza, “Âlem-i İslam'da Mevkiimiz-II”, *Sırat-ı Müstakim*, (13 Şubat 1335/13 Şubat 1919), 9-11.
- Ömer Rıza, “Âlem-i İslam'da Mevkiimiz”, *Sırat-ı Müstakim*, (9 Kanûnisânî 1335/9 Ocak 1919), 393-394.
- Ömer Rıza, “İstiklalimiz”, *Sırat-ı Müstakim*, (5 Haziran 1335/5 Haziran 1919), 24-26.
- Ömer Rıza, “İttihâd-ı Millî”, *Sırat-ı Müstakim*, (3 Nisan 1335/3 Nisan 1919), 120-122.
- Ömer Rıza, “Ne Yapacağız?”, *Sırat-ı Müstakim*, (6 Mart 1335/6 Mart 1919), 56-58.
- Ömer Rıza, “Türk, Arap, Kürd”, *Sırat-ı Müstakim*, (17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919), 111-112.
- Ömer Rıza, “Vilâyat-ı Ârabiyye Hakkında”, *Sırat-ı Müstakim*, (26 Haziran 1335/26 Haziran 1919), 77-79.
- Öztürk, Kazım, *Türk Parlamento Tarihi: TBMM IX. Dönem 1950-1954*, VII, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, 1998.
- Uzun, Mustafa İsmet, “Ömer Rıza Doğrul”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 9/489-492. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

EK 1:

Ömer Rıza, "Âlem-i İslam'da Mevkiimiz", Sırat-ı Müstakim, 9 Kanûnisânî 1335/9 Ocak 1919, ss. 393-394.

حجرتہ ۳۹۳

(سبیل الرشاد)

جلد ۱۵ عدد ۳۸۶

عالم مدینتہ قارشى نعل اٹھیرہ مجبور ایسک عالم اسلامه قارشى ده عربى
پورجی ایجابہ مجبور۔ عکس تھنہ بردہ عالم مدینتہ نہ قدر نغوری
اولورسہق عالم اسلامک مظاہرئندنہ اودرجہ نی نصیب اولورز۔

پوشنی قدر ایدرک عالم اسلامه و عالم مدینتہ اثبات مصومیت
ایله بو مظاہرتی تأمین ایتک بوغزک بورجیدر۔ أساساً عالم اسلام
مغلوبتیزک حضور ذلتندہ بزم کچی کریان و ماتمادردو۔ وحسدت
اسلامیہ نی، استقلال اسلامی تمیل ایدن پکانه دولت اسلامیک وپال
اضمحلالی بوکانه شرفمہ خائنی، بنون عالم اسلام بزمه برابر تلین
ایدیور۔ مسلمانلرک روحنه قصدایدن اوفر قہاغیہک مفاصومصایدن،
عدالتک جزای سزاسق تطبیق ایدرک قوروتوقی برفریضه اسلامیه در۔
مقام خلافت بو فریضه اسلامیه نی، مسلمانلرک امر ایتدیکی عدل
و حفاظت دارئسنده، ایغل ایتکله هم مسلمانلرک امر علوی نی، هم
مسلمانلرک الذمق وکصیبی ارزوستی اجرا ایتش، قدرت و برائتی،
شرف و استقلالنی، برطلم خائنلرک بارجه لامق ایستدیبکی وحسدک،
وحدت اسلامیک رسالت و سلامتی محافظه ایتدیکی و هیچ بر وقت
شونک، بونک، اللده بازجه حوس و احتراص اولق درکسنده نزل
ایدهمہ چکنی قناعت بخش برصورتده اهل اسلامه و بنون عالم مدینتہ
اثبات ایتش۔ اهل اسلامک مظاہرمت و تأییدی بحق احراز ایلی
اوله جقدر۔

وضعت حاضرهمزک آمر اولدینی بو وظائف معظله آزاده عرض
و کین بر شکل عادلہ انا ایدلیدی قدر بردہ عالم اسلامک حقدومدی
امیدلری بیقلماز، بالکس کسب قوت ایدرک موقع دولوزک تصینی،
صالح قوتفرالسنده منافع عثمانيه تک تأمین خصوصنده شالیندقت
مظاہرتلرله حقدومدی احقاق ایتدیرمہک امکائی حاصل اولور۔
فقط بزوخصومسدهده ک بطی دورا تیروز۔ و نظیفه مناشخصک
سینای تدقیق و جزاسنی تمین و تطبیق ایتکدن عبارت دکدر۔ عربی
زمانده مساوی مانرہک ایجاج ایتدیکی مسائل، احداث ایتدیکی
تفرقلری بنه یئمزده حل ایتکدر۔ حالبوکه بزومسائل، بومسائل
عالمیہ عثمانيه نی اھمال ایتکله اولنرک برر مسائله دولیه اولورق حلق
پیلرک بیلیدرک التزام ایتش اولوروز۔ واقما بومسائلرک آخچق صلح
قوتفرالسنده حل اوله یلہ چکنه دائر افواه رسعیہ اجیبیدن بعض
بیامات ایشید ایپورسده بز مسئمنی کندی آرمزده حل ایتدکن
سکر۔ او افواه رسعیہ اوله مقتعه اهل اسکات ایتک نسبه قولایلا
شدش اوللازی؟ بنا علیہ بومسائل عالمیہ عثمانيه آرمزده حل ایتک
ایچون تدایر لازمینی اتخاذ ایتک اقتضا ایدر۔

مثلا اتحاد ترقی حکومتی بلاد عربیه مزده ارتکاب ایتدیکی ردائل
ایله برجهتدن شریف حسین باشاک اسباب عصیانی تبه ایتش، دیگر
طرفدن سوریده، عراقده اولاد عربک نفرت و غضبنی قازانندی۔
(اتحاد ترقی) تک سینات ادارہ سی شریف حسین باشای غضاب ایدرک

عالم اسلامده موقعمز

پوقاره کونلرمزده بزى دوشونه چک، بزم فلاح و بختیزى آرزو
ایدرک برکیمسه وارسه اوده اولا بز، ثانیاً عالم اسلام۔ بزم
بو خصوصیات ایله نه درجه علاقه دار اولدینمز۔ میڈانده ا بنا علیہ
بو مقاله مزده عالم اسلامده بوگونکی وضعیتمز و عالم اسلامک بزم
قارشى وضیعتی ایضاح ایتجه چالیسه جفر۔

سینین آخیرده باشلایان ایتیه اسلامک الک خیرلی و الک صیبی
نظاہر ایتدن بری عالم اسلامک عرض خلافتی قویه ایتک، مسلمانلرک
متکسر سینیقی بومقام جلیل اعلا ایدرک، یار و اغیار نظرندہ بوکسنمک
و بویله او خیرلی ایتیه ایچون متین بر استنادک تأمین ایتک عرضی
تشکیل ایدیدوردی۔

واقما عربی زمانده بلاد عربیهده « قحطان » جیلق و دیار ترکیده
« توران » جیلق، برر جریان مصیبت شکندہ، عصر دیده بر خسوفک
میدای زوئی تیشیر ایدن بو مضموم امیدی بوغق اولوز۔ برر منبع
انکشاف آرزو و بریسی قلمرده، دیگرى استانبولده برر سنیل
اعمالک آغوشنه تودیع نفس ایدرک اساساً پریشان و تالان عالم
اسلامک بلکنه هر ایدرک رھائی سوندیرمہک، هر احتمال موقتیق ناپود
ایدرک فلاکتلری یینمغه حاضر لایتوردی۔ فقط عالم اسلامک ظلم
و اسارتدن بیقان روح ایتیاهی بو جریانلرله مجادلہ ایدرک اوللری
سکته دار و کون کیدیکه ترقی ایدیدوردی۔

حرب عمومی بو ایکی جریان مصیبتک طغیانی تسهیل ایتدی۔
و بالنتیجه ایتیه اسلامک قیله اعتلاسی الک فحیح خسرانلرک زبون
فلاکتدومدی اولدی۔ مقام خلافت کسب قوت ایدرک اعتلا و بنون
مسلمانلرله فرخ و فخور بر استنادک تشکیل ایدرک برده مقدرات
حیاتی آخیرک لطف و کرمدن بکلہک درکسنده هیوط ایتدی ا
پواقبت نجیمه بنون عالم اسلامی مقهور و پریشان ایدن، الک مدھش
اضطرابر و خجائنار ایچنده قوراندیران برھالکدر۔ بونی حقیله حس
ایتک، لایقیه ادراک ایتک، کندی ماتمزہ اوج بوز اھی میلیونک
ماتنی علاوه ایتک و بوماتم جهانکیرک قارشیسندہ هر دلو غفلت
و ضلالتدن سابقہرق، موقعمزک اھمیت و تراکتی قدر ایدرک طریق
فلاحی بولق اقتضا ایدیدور۔

امین اوله اکه اوغرادیمز فلاکتلر، مغلوبیتلر هیچ بر وقت
عالم اسلامی بزدن صوغوتہ حق، بزدن اوزة الاشدرمہق، بر شکله
دکدر۔ بالکس بومدھش فلاکت عالم اسلامی بزمده فضلہ علاقه دار
ایتدیرمہک، موقعمزک دھا قوی بر مظاہرته مظهر تأیید اولسنی
انتاج ایدرک بر ماہیتدردی۔ فلاکتمزک صفحات ردالت آلودنی

EK 2:

Ömer Rıza, "İstiklalimiz", Sırat-ı Müstakim, 5 Haziran 1335/5 Haziran 1919, ss. 24-26.

جهد ۱۷ عدد ۲۰-۲۱۹	(سبیل الرشاد)	صفحه ۲۴
<p>ایدی . مشروطیتك اعلاقى متعاقب اراتق بواى مراقبه ملت و كابلارنه و برلش اولمى اعتبارله امانانى اهانته تودبع قشبهنىك برشكلى قوعه كيرمى لازمكلار ايدى ، واپك مجلس ميمونلك بولايده اولدوقجه همت و خدمتلى كورولمىكنه دائر بىض اماره كورولمىكده اولدى . فقط سكره لى ايش تماماً دكيشدى . قىم و اعليت و ايافت هيج ارعااز اولدى . قيجده معلوم .</p>	<p>حسن تدبيرة و برمه چكنى بيان ايش سده ماينى بونك بيمكن و عذور سز اولدوندده اصراز ايتكده پادشاه و عزل ايدورسه ك برينه نيمى تعيين ايدورسك . ديش . اوده . فلان افسدى نى ، او اولاز ايسه فلان افسدى نى ، ديه جواب و برمش . پادشاه ايشى بر كره بحيره ايتك ايشه ديكندن ، هايدى كيت ، اونارده صور ، باقم به ديه چكتر ؟ ، امرى و برمش . ماينى شيخ الاسلامنه الك مناسب يادىك ذاته كيدورسك اقدم سزى يادشاه افنديز شيخ الاسلام تعيين ايدورلر و دينجه اوزات درحال و انا لله و انا لله راجيمون . شيخ الاسلام افندى حضرتلى وقت و قات ايدى ؟ ، شوالى ايراد ايدور . ماينى : « خير اقدم ، وقت ايدى . فقط پادشاه افندى اولى عزل ايله برينه سزى تعيين ايدورسك . در . بونك اوزرته اوزات : « هايدى ايشيكه ا شيخ الاسلام افندى حضرتلى صاغ اولدوقجه اومئاه كچمك بيم ايجون بيم اولماز . زيرا بونكون بين العلماء اومقامه ايق و اصالح اولان كندى لى در . بولموز ايشتم و ديه برك ساوار . بوندى محبوب قالان ماينى بلكه اوتوكنى افتاح ايدورم ديه برك عثمان ايكنى بر ذاته ده ا مراجعت ايدور اوده و شيخ الاسلام افندى و اولد نصركه فلان افندى وار ايكن بيم شيخ الاسلام اوقاق حدم ككدر ، عيبدر . امان كسه طوعاسين و ديه برك ردايدور . ماينى خائب و خاسر يادشاهك يانه دوزر و دوجار هتاب و مؤاخذه اولور .</p>	
<p>خلاصة مروض : اولياى امور بونك امانانى اهانته ، اصالح و ايافته تودبع ايتك خصوصنده او امر قرآنيه و احاديث شريفى لايق وجه ايله نظر اعتباره آلهرق ملكك تخلفمته همت ايتقونى كمال اهميته نياز ايتك ايسوز زيرا ، اذا وسد الاموالى غيراهه قانتظر الساعه ، حديث شريفك مضبوطه مصادق اولماق ايجون يشقه چاره برقدور .</p>	<p>بو حكاه بدن ا كلاشيلان شوكه بروقتلر عالم اسلامده ملك علماسى نيمى عن انكبرى بك كوزل ايا ايشمكلرى كى امانى اهلسه تودبع خصوصنده هم مسلك اراسنده اصالح و ايق اولق امر اهته رعابت هتفه حالى ايش اولدوندندن اهل وار ايكن ناهلك تيمى قولاي قولاي اولماز ايش .</p>	
<p>دودور ميلال اسماعيل حقي</p>	<p>سكمرلى علما بو نايث مهم وظيفه ديه لى اساساً بو و خصلت چيله لك اسلاميت عاليه مقتضاستندن اولدنى احياء الموده صدق محتمده صدق عزم مناسبتيه ذكر ايدى كى وجه ايله حضرت عمر رضى الله عنك : « بر قومده ابوبكر (رضى الله عنه) وار ايكن او قومه امير اولق دن ايسه كوله اولمى ترجيع ايدورم ، كلام خاليسيله ثابت در . كوتنه دنگر ندىن ايش چيتر ندىن چيتمش ويا خصوص تنظيم ايدورسك صنف علمانك بو ايشلر قارشى بر لاسنه صورت مخصوصه اهانته ايدى بونكندن مأمورلر ك عزيل و نصبتده ك اصابونك چوقدمه مراقبه سز قائل اولن ايدى . فقط مأمور بونلر اهانته و برك مسئله سى فوق العاده مهم اولدنى جهته اسابتنز لكردن نموله عذورلر هر يره اثارى كوسترديكندن حقيقى مراقبه مليه كى اولمقته برابر بولايده بيه بيش تدابير اتخاذ ايديلر ايدى . مثلا خاتون مقفور سلطان جيدمانى زماننده الك مستقيم وصال دولت دن مركب انتخاب مأمورين قوميسونلرى تاسيس ايدلش ايدى . وقدم و اعليت و حسن خدمت مشروطيتده نصركه اولدنى كى مضر كورولد كدنيشقه طلب رحبان ايجون اولدوقجه : بر قوتى حازر</p>	
<h3>استقلالمز</h3>		
<p>حرب همومىه قارىشدرق جهانى قلب ايدن عوامل آره سنده الك مهم موقفردن برى انشال ايدن قوتيز ، ميدان محاربه ده شاقلى و فلا كنى ، فقط حالده انكشافات آتيسى نامه بك خيولى روطيقه نى ايا ايشكدن سكره ترك سلاح ايدى .</p> <p>اوهن . مغلوب اولارق سلاجزى بير ايدق ، لكن حرمت انكشافى الك آغير بيودورقدن تقييد ايدن چارلك ايداننده بيوك بر دول اويتايه رق ، بو آغير بيودورقه فور تولارق ترك سلاح ايشك .</p> <p>زمره غالبه دست مسالتموزى اوزا ديورون حياق الكمدهش برانديداك قهر و تدبير ندىن فور تارق امله الله عزير ذما كارلارنى اختيار ايش : الك فجع عروم بونلر قانلاش ؛ استغلافى ، تحكات اجنبيه شره لوندن سيانت بولده كال سباحته قلن دو كشر برمان ابدال ايشيكى مساهمى ، ايا ايشيكى وظيفه نى و انتظاف ايشيكى عمره نى بيلير برمان اولارق ايشات موجوديت ايدى بوردى .</p>		

YA VAHDET YA DA FELAKET:
BİRİNCİ HARBİN SONUNDA BİR KURTULUŞ REÇETESİ OLARAK BİRLİK ÇAĞRISI

EK 3:

Ömer Rıza, İttihâd-ı Millî", Sırat-ı Müstakim, 3 Nisan 1335/3 Nisan 1919, ss. 120-122.

(سبیل الرشاد) صفحة ۱۲۰ جلد ۱۶ عدد ۳ - ۴۰۲

بوحیاتی اوکا . آمحق ینہ اولک اولادی نامین ایدیور .
 تطبیق اسلا دوشونیمین پارلاق وجاهه ازفرقه پروغرامیله
 بوردد ندادی ایدیلیمن . پروغراملرک حاذیه انقالکیزی آرقهسته نه
 سبیل احتیاسلر کیزلدیکی اون سنک دور هرج وصریحده پوتون
 جیلالقی ایله میدانه جیشمش اولدیمی !
 شمیددن دوشونعلی بڑکه . صالح شیحجهسنده آلچرده قلهجقن اقسام
 وطن . بر پینن انقاض . فراد ملتده جنالی جنازماردن باشقه بر شی
 دکدر . ارضی ، مالی ، حیاتی پوتون شسایماغزه زحماً ، نه خارجی
 احتیاسلردن قوتیلیمش دکلز . اجمعهزده بوجانل جنازهلری نهمین
 طفیلیات ، قالیلتیرنه ، بودغمه داها بوبوک بر کرم ایله ، ینه دوام
 ایدمچککدر . هر کوبده جاهل مسلمانلر راق سالان بر ویا بر قانچ
 میخانه ، بدختلرک بدرمانده اراضیلرینه ، نارالیرینه ، باغ ویاغچهلرینه
 کوزدیکن سورلی سورلی مراهجهیلر ، ینه اکیک اولیه قدر .
 بلکه بزم اجال و تسیهیزدن ، منور دیدیکیز سنک شخصی
 دیدیمهلرندن فرصت بولهرق ، قالیلتیری داها ایلری کوتورهجاک ،
 طویز سولکلرکی او بیچاره لک بقیه زندگیلریده سوندیرمچک ،
 پتیرمچکلردا . . . کونک برنده سرمستی احتیاسلردن آیلدیکنوزمان
 قادشوزمه اخلاقی ، دینی ، بتلکی ، اموال واملالکی غالبایتس ،
 پوتون مباح حیاتیاتی قوروشمش ، بیزین بیزین فمتلردن باشقه برشی
 کوره مچکلر . . .

بیوزرکه ، اطاولی خلقتک اکثریت عظیمه سی ، جهالت وسفالتک
 محکومی ، برقمسده و بونلره منضم اولهرق ، برده قیزیلیاشیق کی
 برمیقربوک کوشوروی اولمشدر .

دقی ، دیوی دهرلردن محروم اولان و بوحالده بولان برکتلرک
 ناصیل بر اوچوردومه سوردکنه چکی بیلمک سولبه مکلرکم وارمیدر ؟
 بوکون کوبلیرمک قسم کایستده فراتس دیزنه تمام ایدمچک ، حق
 جنازهلری مراسم دیزنه دارهسنده دقن وضوک و طیفه تلقیق ایضا
 ایدمچک بر امام بیله قیلامشدر . بالکوز ویرک تحصیل ، آغاره مچکلی
 ایچون خاطر اولان بومسلی سفانتکلرده مکتب نامنه هیچ بر شی
 آچیلیمش ، ناصلسه آچیلیمش اولانلر وارسه ، شیمدی اوده
 قایمشدر .

بیچاره کوبلیرک فقری وارنی مغویاتلری صارسیلیمش ، مقدساتلری
 بیله قایلرندن سیانمکه باشلامشدر . مسلمان اولدقلرینه اسملرندن
 ماغانا ، هیچ بر نشانهلری بولیمان غمدر بدبختلر کورسیورز .
 مادیت جهتنه کلنجه ، اوده عیبه حالده بولنیور : ساری خسته
 اقلرک موجب اولدقلری نذات ، درت سنه تک حریده تکرر یارینه
 قاروشانلره نیشله ، مدهش دقلره بالغ اولیور . ضیقنه ، بزم ایچون
 اوتوتیلیمش اولان کوبلیرک ازل قحیور . دله لریمزک اسستی بیله
 طوبوقلری فرینکی ، اک اوجرا کوبلیرمک مصلوملری بیله کیریور ،
 چوردنیور . چوجیسلر جهالتن ، باقرلردن ، منتسسل نیلیور ،
 نیلیور ! . . .

بوکون ایچون ، یارین ایچون یکانه استادکاد اولان نفوس ، کوندن
 کوته تنانص ایدیور . اخلاقتسزلنک تمیمی . ازواج آرزولری
 قورونیور . طلاق آیلدیکینه تمیم ایدیور . . .
 مشهور اجنابیمزندن (ادمون دهمولمن) ، بر اثرنده بوقدر فلاکت
 وهجوملر قارشوسننده دولترک بقانی مخرج برملک تحمل ایدیمه چکی مهادت
 اجنابیسیمیلر آریور . نهایت ، هیچ برملک تحمل ایدیمه چکی مهادت
 مواجههسنده بیله یاقدار قالمزک سینی ، ناله تشکیلاتیزده کی متاننده
 بولیور . (ادمون دهمولمن) ک تدقیقات واستتجاجنده یایله مدهنی
 شپمیزدر .
 شمیدی یقندر یزی اهدام واخراسدن قورتاران ، حاله تشکیلاتیز
 واوتشکیلاته استادایدن صارسیلیمز تساد وانحاضمن ایدی . هباتکه ،
 پروتندیزی بوتشکیلاک باغلی ده قوبدی ، حاله لریقیلمه باشلادی ،
 تشکیل عالمه فکری سقوط اخلاقی مواجههسنده ، قوتی هر کون بر
 مقدار داها غالب ایدوب کیریور ! . . .
 دینجه ، ایمانیله ، ملی مفکوملریله بومسلی بوطنه مربوط اولان هر فرد
 مدرکه ، قناعتیزجه بوکون یک بوبوک مسئولیت ، یک مقدس وظیفه لر
 توجه اتمکده دا . بو وظیفه لری مدرک اولان ، قلبیک بو ظیفه لر
 قارشوسننده سیزلادیقنی حس ایدن وطن پرورد . جان بو بارملرک
 تدایینه شتاب ایتیزسه ، یارین ایچک ایتیسهلر بیله یک کچ قاتس
 اوله چکلردر .

فکرمنجه ، مملکتده کی اجنابی ، دینی ، اخلاقی ، صحی و اقتصادی
 مچکلرک اوکنه کچه بیله چک ، قانایان یارلری تدای ایدمچک ، ملت
 نورلی واپدلی برانقبال حاضرلایه چق آمحق ارشاده چکلریدر .
 مرکزی ، دارالحلظه اولق اوزره ، تشکل ایدمچک بوبله بر
 حیث ، اگر لایقیزل برعزم و ایمانله جالیشرسه ، هیچ زفونک موفق
 اوله میجنی خارقلری کوسته نیلیور . بزبوکا امینز . اللورکه ، هیئته
 کونلر حق احتیاسلر بشنده قوشانلردکل ، ملت و مملکت عشقیله
 چیرینانلر ، یانلر اولسون !
 ینه امینزه بوبله رهیژنک مساعیسه یاردیم ایدمچک ایمانی ارباب
 ثروت ، مملکتیزده ، ظن ایدیلدیکی کی مفقود دکادر . . .

اتحاد ملی

سولکسنلرده ، بلخاصه سوک کونلرده بلا انقطاع تکرار ایده
 ایدم لژومنی ادراک ایتدیکنز حالده نصل محقق ایتسدر بیله چکی
 بیله مدیکیزدن بر دورلو میدانه قویه مدیمز و اتحاد ملی ، مستهلک
 معظمه بیله هر ایدمده قارشیلاننده اولدیمیزدن بومسلی ایتیم
 حلته غیرت ایدیلی اقتضا ایتکدهدر . بظن ایدیورزکه اتحاد ملی نی
 تأمین ایدمچک واسطه فرقه لر تشکیلیدر . مملکتده نهدر چوق فرقه

بنا
برآ
طاه
نانه
اغای
هیج
قیزل
آغچو
روح
قوتو
اشخا
مؤسس
شیمنده
ایندی
ایچی
ایدیور
تأسیس
قوتی
بو مؤسسه
آدادا
برقده
ایدمچک
فرقه
سلائق
مؤسساز
ایدلر
بولان
بر آرده
بشانتان
مؤسس
شخصیه
برآن یاشایا
منافع
بوقرقه
کولونج
تأسس
برشبه
بووق
اوله
تاریخ

EK 4:

Ömer Rıza, "Türk, Arap, Kürd", Sirat-ı Müstakim, 17 Temmuz 1335/17 Temmuz 1919, ss. 111-112.

(سبيل الرشاد) جلد ۱۷ عدد ۳۰ - ۴۲۹

تورک ، عرب ، کرد

سلطنت عثمانیہ کی تشکیل ایدن ارکان اساسیہ بواج اُمت اسلامیہ در. هینی دین ایله متدین ، عینی حس ایله متحسس ؛ سیاسی ، اقتصادی ، هر دلو بنتیقه ، مشترک ، الحاصل کرک بو حاله ناه ، کرکسه آخرته متعلق نه وارسه هینسنده متجد اولان بواجوام اسلامیته آرمسنده ذره قدر بر آریلاق ، غیرایق بولماسی قدر طبیسی برشی بوقسنر . بونلرک آرمسنده اخوت فیکری اودرجه حاکمدرک و مخالف منافع ، ویاخود و مطالبه حقوق ، نای آلتندهر بر مجادله قلمباً وقوع بولاز . عیقل اسلام هر قومک استمداد و قابیلیتک سرسیست انکشافره منلهلر ایدهرک و بو منکشف قابیلیتری آهنگلشدر بر مرک هینسی بر نایه خادم ایلی .

بنامه علیه هر بوجومک قابیلی دیگر قومک قابیلیتک ایکال و تأیید ایدر . و بونلرک هینسندن اوله برکل مجوز تشکیل ایلرک بونی آیرمیق قابل دنگدر . مدنیت اسلامییه ، افتراق و اختیاسی غیر قابل بولک آریدر .

سلطنت عثمانیہ کی تشکیل ایدن ارکان اساسیہده بویهدر . تورک ، عرب ، کورد بولک ، لاقابل انقسام اجزاییدر . تورک ، عرب ، کرد ملتی بوقدر . بونلرک و سائر اقوام اسلامیته ملتی بردر . اوده اسلام مسلمانانک ، اقوام اسلامییه آرمسندن ، قومیتک شالیتلری خرافاتری و تعسبلری و خود کامنلری ازاله ایچشدر . کرکه ارضک هر هانکی قلمهسنده ساکن ، و هر هانکی قومه منسوب اولورسه اولسون بر مسلمان مثلاً هجابیه کر اهدن سامان فارسی ؛ صیب رومی و خالین اولیدی ذره قدر تقریبی ایچر ، هینسی عینی درجهده تعظیم و تجلیل ایدر . بریسنک عجم ، دیکریتک روم ، اوته کیک عرب اولسنندن طولانی برینه قارشی دهافضه تمایل ، دهافضه حرمت کوسترمک هینچ پروقت عتله غز ، هر بریتک قدرسی مسلمانانغه نهدرجه خدمت ایچشسه اودرجه اعلان بشفه برشی دوشوغز . بنه بر مسلمانان حضرت حمیری بندهویکی قدر صلاح الدین ایوبی و سلطان سلیم اولی بنسه . بریسنک عرب ، دیکریتک کرد ، اوته کیک تورک اولدانی خاطر بنه کاز . بونلرک هینسی اوتکدر . بونلرک هر برینه مرتبه بنه کوره ، حرمت ایدر . بونلرک هر بریتی ، آری درجهسنده روحی هینچ ایدر .

دون بولسل بوله ایدیسه ، الا نده اویهدر و دانغا اویله قاه بقدر . بوجون عتال دولتک زمام ادارمی بر عرب صدراعظمک التده ، یازن بر تورکک بر کردک ویا بر اناودک عهدسنده بولور . بونک بوله اولهسنده جالب وقت برشی بوقدر . چونکه هینسی ده بردر . هینسی ده مسلماندر . و مسلمانلرک هر خصوصیهده بویهدر .

مسلمانلر آراسنده حاکم و محکوم ، غالب و مغلوب ، هینچ بر ملت ،

هینچ بر فرد بوقدر . هینسی ده عینی حقوقدن مستبد و عینی وظایفه مکلف اولورلر .

حقیقت ایسته بوندن عبارتدر ا هینچ بر کیمسه . هینچ بر حاده ، هینچ بر تضییق بو حقیقت قلمعی ، بو حقیقت ایدیسه نه تحریف ایدمیلیر ، نه تکذیب و توهین ا

بوله اولنله برابر صولک زماندرده بو حقیقته تکرار هینوم اولدینتی کور سورز . و اما بو حقیقته هینوم ایدنلر اون قدر ایدمیلیرک اقتدار سی حاکم کیمسه لردکدر . و بنا علیه هینوملر بنک شرمه دار اوله بچنندن آکام اولامقسنده و نائل منفعت اولی ایدمیلیر بو شی بره فدا کارانک ایچکده ایسدرده بزم بو حقیقتی اعلان و ایضاح ایچمن ، اهل اسلام ایچون بو حقیقتک لایق اولدینتی بشون حاله بالخاصه صاحب قونفرالسنه عریض و همیق اکتلامه من اقتضا ایدری . مع الاسف نه معلوبانچر بو حقیقتی اکتلامق غیرسنده بولدی ، نده صاحب قونفرالسنه کیدن رجائلر اونک اکتلامیلیدی ا

افراطیله ، خیالیورلک ایله اتهام اولدق . هر بار بنانه ، کوردلر نامنه سورز سولک صلاحیتدار اولدیمیز کی سوزلر مخالف معلوبانده کوردلر کی کین دترلر جاستک عیظرمزه ووردیکی جوابده منقویتمیزدن طولانی ادارمه آتسنده بولنان اقوامک تعیین مقدراتی قالیاره توجه ایندیکی بیان اولدی . اوت ، بز حقیقته مغلوب اولدی . بونی اعتراف ایچمک الله دنگدر . معلوبانک جزاسی چکمک ، غالبیه سرفرو ایتک موقعدیز . بونلرک هینسی طوغرو .

ایسته بوطوغرو دکل .

مرخصلر منک موقعتیزلر کی ده بوقطه بنک ایضاحی قصان براقدر ایدمدر . بوندن طولانیدرک ، نان و غنیمتی ۳ مجوز تاریخک لسخمسنده مرخصلر منک عودتی مناسبه یازدی بی مقالهده بر وجه آتی بیان مطالعه ایدمیلور : ۱۹۱۳ سنهسندن بری مسلمانلرک اکثریتده بوانملری الاملا عنایت کوجولش بر حکومت حاله کان عتال ابراطودانی صولک حرب ایتسنده ایکی قسه آیرلشدی که بر طرفده حکومت هتابیه آرتیق سیاسی و عسکری هینچ بر حکم و نفوذ ابراهیم مدعی و مسلمانلرک غرب نوزدن تمایله آزاد اولورق کندی رئیس دبیرلری اختیارده بریت اولدی لازم کان حرب اولکلری واردر . دیکر طرفده ایسه بر ترک کرد اکثری ایله مسکون حوالی واردر . طبیعتده بو اکثریت کردلرک بونلرک ایله برابر یشاق اردوسنی اظهاره متوقفدرک کردلرک بوکا خواجکیکر اولدی بته مستبد دنگله .

بناک بوسوزلر بنک واضح اولورق اکتلاشیلورک هر بار حقنده صرف اولنان سوزلرک کردلر حقنده صرف ایدمانسه اک مهم سبب کردلرک ساکن اولدینتی و لایانک حرب ایتسنده اشغال عسکری آتته آلتامسیدر . برده بناک تبیریه هر بار تک حکومت هتابیه بنک نفوذ سیاسی و عسکری آزاده اولمی دول مؤتلفه بنک سوریه و عراق اشغال عسکری آتته آلمسندن منبندرک اوز اورد اولسه اولسه اولسه اولسه بنک نفوذ سیاسی و عسکری بوانمیلیر . حالوکه حکومت هتابیه بنک بروردده اوله متحکم ، نفوذ عسکری و سیاسی بوقدی . هر هانکی حکومتنک اوز وطننده جاری اولان نفوذی واردی . و بوندن طولانیدرک بناک